

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ДЕСЕТИ

БЪЛГАРИТЕ В АТО ГАГАУЗ ЕРИ В РЕПУБЛИКА МОЛДОВА

Григор Григоров

Разпадането на Съветския съюз и международното утвърждаване на република Молдова като демократична страна през 90-те години на ХХ в. създаде условия за ярко политическо, културно и гражданско присъствие на националностите в бившата съветска република. От 1994 г. гагаузката общност в Молдова има политическа автономия, наречена автономно териториално обединение Гагауз ери (гагаузка земя), а в разговорния език е известна като Гагаузия. Автономията е с площ 1800 кв км и с население 171 500 жители. В Гагаузия влизат три града и 28 села. Политическата автономия е в резултат на процеса на гагаузкото гражданско и политическо самоопределение в рамките на република Молдова. За рождена дата на Гагаузия е приета 23 декември 1994 г., ден, в който е гласуван закон за особения правен статут на автономията¹. Съществуването на автономията повече от едно десетилетие разрешава да се видят социалните и етничните процеси в Гагаузия, които се отнасят и за нашите сънародници. Пишещият тези редове имаше възможността да прекара две години от живота си в гагаузката автономия и споделеното тук виждане е преди всичко въпрос за индивидуални впечатления.

Лесният начин да се посочат българите в Гагаузия е с езика на цифрите. Населението на автономната област е 171 000 жители, от тях гагаузите са 80% или около 130 000. Българите са втората по големина група от 9 000 души или 5,5%. Приблизително същият е процентът на молдованите — 5,4%, на руснаците 4%, има около 3% украинци, както и други националности. Статистиката крие няколко условности. Населението на цяла Молдова включително и в Гагаузия се намира в повишена мобилност поради трудовата миграция. Много от жителите в трудоспособна възраст напускат родните места, за да търсят добре платена работа и образование извън пределите на Молдова или в столицата Кишинев и поради тази причина статистическите данни крият възможен процент отклонение от действителността. Според изследване, проведено през 2004 г., всяко трето гагаузко семейство в Молдова е излъчило поне един свой член, работещ извън пределите на старната². Втората условност

се изразява във възможното разминаване между декларирана националност и идентичност. Голям процент от жителите на Гагаузия са от смесени бракове от второ и трето поколение, при което националната принадлежност в някаква степен е резултат на индивидуален избор, което поставя под въпрос чия линия на родителската или прародителската националност е доминираща в самоопределението на индивида. Като правило, изборът пада върху националната принадлежност на бащата.

Не на последно място в Гагаузия има граждани, които юридически са българи, а етнически са нееднозначно такива. Бесарабските гагаузи не са забравени от България, която е тяхната историческа родина. Всеки гагаузин от Молдова има право на българско гражданство в качеството си на чужд гражданин от български произход. За да се получи българско гражданство, е нужно лично писмено деклариране, че кандидатът за българско гражданство има българско национално самосъзнание. Възможността за получаване на български паспорт поставя много гагаузи пред задължението да си спомнят за своите предци и да признаят не докрай забравените родови корени. Желанието за българско гражданство рязко нарасна сред гагаузите след отмяната на визовия режим от страна на Европейския съюз към българите. Напливът към българското посолство в Кишинев от хора, готови да докажат, че са българи е доста голям. Разбира се, в засиления интерес към българския паспорт стоят изключително прагматични причини. За много от гагаузите българското гражданство е легален начин да потърсят работа сред страните от Европа, с което се спасяват от бедстващата икономическа криза. Процедурата по кандидатстването за българско гражданство е сложна, дълга и е свързана с финансови разходи. Това се оказва пречка за мнозина гагаузи, които са българи по сърце, да кандидатстват за български паспорт. В крайна сметка с българско гражданство се сдобиват онези, които гледат на прохода си повече прагматично и по-слабо емоционално. Не може да се твърди еднозначно, че гагаузите, получили българско гражданство и онези, които са в процедура да получат български паспорт, са се трансформили в обособена българска група. Ето защо като българи в Гагаузия имаме предвид славяноезичните българи с унаследен български произход. Въпреки всички изтъкнати условности, можем да приемем, че в Гагаузия живеят българи, които по своята численост се равняват на населението в един малък град.

При формирането на гагаузката автономия през март 1995 г. в Южна Молдова се провежда референдум, който има целта да определи, кои селища да се включат в гагаузката автономия и кой да бъде столичният град. Според резултата от гласуването централен град за автономията се утвърждава Комрат, а в автономията влизат всички села, в които преобладаващото число жители са гагаузи. Най-близките съседи на гагаузите са българите, а българските и гагаузките села са разположени относително компактно, при което някои гагаузки села граничат със землища предимно на български села. Както и обратно. Така

например, село Копчак, влизащо в състава на Гагаузия е заобиколено изцяло от български села, а българското село Кортен граничи предимно с гагаузки села. Ако прибавим картината на българо-гагаузкото съседство, извън Молдова от другата страна на изкуствено създадената граница между Украйна и Молдова — ще видим, че българите и гагаузите традиционно живеят размесено. Най-компактната група българи в Гагаузия е 3 500 души, които живеят в Кирсово. Селото се намира на 5 км от столицата Комрат. Кирсово е известно предимно като българско село, макар че е българо-гагаузко с неголямо числено превъзходство на българите над гагаузите. Втората значителна група българи (около 2 000) живеят във втория по големина град в автономията Чадър-Лунга. Една от махалите на Комрат е населена традиционно с българи и тяхното число в гагаузката столица е над 1 000. От останалите селища в Гагаузия по-значителни групи българи живеят в село Светлый (около 500 души) и в град Вулканещи (около 800 души). Като цяло във всяко гагаузко село с брой на населението над 1000 жители, статистически са отчетени между от 10 до 100 българи.

Българите в Гагаузия имат преди всичко достойно историческо присъствие. Разговор за присъствието на българите в Гагаузия е въпрос, който в исторически аспект далеч надхвърля споменаването на няколко събития и личности и е предмет на отделна страница в националната история на България. Същевременно, въпросът е с висока степен на комплицираност, произтичаща от неясната и силно идеологизираната етнична история на гагаузите. Усилията на повечето гагаузки историографи, застъпващи тезата за гагаузката самобитност, са насочени в неуморно доказване на небългарския произход на гагаузите. Независимо от разнообразните мнения, фактологично гагаузите са се появили в Бесарабия в качеството си на българи и до ден днешен въпросът за гагаузката етнопринадлежност не е решен задоволително. Никак не са единични случаите, при които в твърде различни времена и епохи и в различни територии е валидно правилото, че гагаузин е равно на българин. Пример за това е самата поява на гагаузката интелигенция, която води началото си от знаменития род Чакир от Чадър-Лунга, потомствени свещеници и просветители, чиито родови корени са в българското селище Шабла. По-старите представители от този род са се самоопределяли като българи. Литературното наследство, оставено ни от протоерей Дмитрий Чакир (1839-1916), ясно показва, че гагаузите до началото на ХХ в. мислят за себе си като за българи³. Основната разлика между гагаузите и българите е говоримият език, като тази разлика никога не е била непреодолима. Във всяка епоха след преселението в Бесарабия тюркоезичните гагаузи и славяноезичните българи споделят обща съдба. Комрат е второто по големина селище на българските преселници в Бесарабия след Болград. След разделянето на Бесарабия между Молдовското княжество и Руската империя през 1856 г. Комрат се оказва център на българското образование в руската част на Бесарабия. По подобие на Болградската гимназия в Комрат е направен опит да се създаде средно училище с преподаване на български

език за образователните нужди на българските преселници. Комратското училище подготвя учители и чиновници⁴. В Комрат е назначен за директор на училището Павел Калянджи (1838 -1890), родом от Лясковец. Той е автор на учебници по български език, христоматии и фолклорни сборници, близък е с Раковски и с Каравелов. В Комратското училище е учил две години бъдещия първи ректор на Софийския университет акад. Александър Т.-Балан (1859-1959). В българско семейство в Комрат е роден видният славист Петър Д. Драганов (1857-1928). От село Конгаз, днес най-голямото село в Гагаузия, е родом българският историк, етнограф и член на висшия конституционен съд Гаврил Занетов (1863-1934)⁵. През 1896 г. по повод на миропомазването на българския престолонаследник княз Борис в Комрат е построена красива звънарница в двора на училището. Възпоменателният паметник е изграден с парите и инициативата на богатия българин Георги Ив. Цанко-Килчик от Комрат, известен с множеството си благотворителни пожертвования⁶. За съжаление, звънарницата в периода на атеистичната агресия не е опазена и е разрушена, подобно на други християнски паметници, но тя присъства на много антикварни снимки и картички от Комрат.

В края на 80-те и в началото на 90-те години е била активна идеята за Гагаузко-българска автономия. Общото числено превъзходство на гагаузите в Молдова ги поставя водещи в проекта за съвместна автономия. В крайна сметка лидерите на двете общности не са стигнали до споразумение и остава като задължение на историците в бъдеще да осветлят този интересен въпрос. Мога да кажа, че в настоящия момент въпросът за несъстоялата се гагаузко-българска автономия има активен живот в устните истории, като всяка от двете общности има свои версии за това как е несполучило обединението.

В своя социален статус българите в Гагаузия не се отличават значително от останалите българи в Молдова, както и в цяла Бесарабия. По всички показатели Гагаузката автономия е типично постсъветско пространство с тежки социални последици от разпада на съветската система, с традиционните икономически трудности и с висока цена на прехода. В периода преди разпадането на съветската система в Молдова висшите ръководни места са заемани от руснаци и молдовани. Сред съветските кадри, заемащи средни ръководни постове, ще открием молдовани, украинци и българи. Гагаузите в съветския период се нареждат на опашката в своето представителство в съветската власт. Предпоставките за успешна кариера и професионално израстване се предопределят от партийната преданост, добро образование и брак с партньор от руска националност. Въпреки частичното превъзходство на българите над гагаузите в съветския период, в Молдова съществува социална уравниловка без чувствително имуществено и финансово разслоение по етничен признак. Това важи особено за земеделските райони във от столицата Кишинев. Промените заварват българите и гагаузите с равен старт в процеса на разслоение на съветското общество. Болшинството българи в Гагаузия живеят идентичен

социален живот със съседите си гагаузи. Пространственото разпределение на българите в автономията изиграва известна роля във възможностите за социално израстване. Българите в Комрат са включени в социалния и обществен живот на Молдова преди появата на автономията. Село Кирсово е разположено на оживена пътна артерия в Южна Молдова. Близостта до гагаузката столица го превръща в своеобразен квартал на Комрат и тази пространствена близост създава възможност за включване във всички сфери на живота в гагаузкото общество. Комратските и кирсовските българи съставляват едно общо цяло в Гагаузия, скрепено с множество роднински, приятелски и колегиални връзки. Успехът на отделни българи в живота на Гагаузия не е в пряка зависимост от националната принадлежност, а до голяма степен е въпрос за проявени индивидуални качества. За българската група може да се каже, че е адекватно социализирана в условията на автономията.

Най-изразителната сфера на присъствие на българите сред гагаузите се явяват роднинските връзки. Браковете между българи и гагаузи не само не са изключение, но дори се утвърждават като правило. Последните 200 години, от момента на преселението до ден днешен, между българите и гагаузите съществува дълга роднинска памет. Правилото на патриархалния ред се спазва почти без изключение. Брачната двойка остава да живее при родителите на младоженеца и омъжената жена живее като снаха в нов дом. При брак между българин и гагаузка, новото семейство се смята за българско, независимо от принадлежността по женска линия и съответно потомството се брои за българско. При брак между гагаузин и българка семейството се мисли като гагаузко и децата от такъв брак са принадлежни към бащината линия. Не са изключение случаите, когато националността на снахата в семейството съвпада с националността на свекървата. При което се получава, че български младеж може да е роден от майка гагаузка и да се ожени за гагаузка девойка и при това да не поставя под въпрос своята българска принадлежност нито за миг. Подобна картина е типична за село Кирсово, за Чадър-Лунга или за Комрат. Ако градовете и селата в Гагаузия са белязани с българско присъствие, то съвсем идентична е картината сред селищата в Бесарабия, които се определят като типично български. Във всяко българско село има гагаузка махала или поне известен брой гагаузки снахи.

Ситуацията на смесените бракове има дълга традиция. Исторически българите и гагаузите в Бесарабия имат еднаква съдба, еднакъв бит, религия и твърде сходна ценностна система. Двете групи са преселници от земите отвъд Дунав и през всички етапи с еднаква тежест, заедно са понасяли превратностите на историята. В подобна ситуация социалните отношения между българите и гагаузите се покриват с роднинските отношения между сватове. Всеки гагаузин има български роднинини по линия на майка си или по линия на баба си. Роднините по сватовство имат известна амбивалентна характеристика. От една страна, роднините по женска линия са свои и неотменно е

налично чувство на висока роднинска солидарност. Същевременно сватовете са най-непосредственият образ на чуждите, на онези, с които общността е склонна да се съизмерва. За да се легитимира своето, е нужно припознаване на чуждото и именно роднините по сватовство заемат позицията на контрагенти. Гагаузите в Бесарабия припознават като чужди българите, както и обратно. Между двете групи, които се оказват изключително близки, се получават взаимоотношения на съперничество, съпроводено с доза незачитане на другия. Мислейки в посоката на взаимно незачитане, гагаузите определят като валидно за всички българи качеството «алчност». От своя страна, българите са склонни да възприемат стереотипно гагаузите като потурчени българи, които неблагоприятно не признават произхода си.

Конкурентността между българи и гагаузи обаче е единствено на емоционално ниво и е въпрос на проявен горещ темперамент в някакви моментни ситуации на съперничество. Не съществува негативна мотивация, която да определя постоянното отношение на поведенческо ниво между двете общности. Погледнато в цялост, взаимоотношенията между българи и гагаузи са традиционно добри и солидарни.

Като най-близки съседи, братя по съдба и роднини по сватовство българите и гагаузите имат множество условия за общ живот. Независимо от несполучилата обща автономия, между двете малцинства има постоянен контакт и българите в Гагаузия имат предоставени права. Юридически гагаузката автономия е неделима от Република Молдова и на нейната територия действат всички закони, валидни в Молдова, включително и законът, уреждащ правата на малцинствата. Българския език в Гагаузия има статут на местен език и се явява четвърти език в автономията след молдовския, гагаузския и руския. Предоставени са възможностите за изучаване на български език. Българите имат представители в местния парламент и заемат управленски позиции на много нива в йерархическата организация на гагаузкото управление. В Гагаузия има българи, които са журналисти, учители, университетски преподаватели, музиканти, художници, офицери в полицията, банкови служители, юристи, лекари и т. н.

Централното местоположение на Комрат в Южна Молдова и утвърждаването му като административен център го превръща в град, който има способността да привлече население от околните села, включително и от българските. Отделни българи, родом от Кортен, Твърдица или в българските села от съседния Кантемирски район, са устроили своя живот в гагаузката столица. Положението на българите сред гагаузкото общество е изключително въпрос на лични качества, образование и възможности на всеки един българин поотделно. Българите в Гагаузия не чувстват тежест на чуждонационално обкръжение, която да е по-различна от тази в другите райони на Молдова.

Българският език на територията на Гагаузия се изучава в основното училище в Кирсово, изучава се в две средни училища в Комрат и по едно в Кирсово, в Чадър-Лунга и в Светлый. В Комратския държавен университет

българският език се изучава от самото му основаване през 1991 г., а от 1994 г. в него има катедра «Българска филология» и специалност българска и молдовска (румънска) филология⁷. От 2005 г. специалността е изменена на Българска и Английска филология. Българската държава редовно командирова преподавател в Комратския университет. Ежегодно през месец май българската катедра провежда българистични четения. В теоретическия лицей в Чадър-Лунга също има преподавател от България, специалист по народни танци.

В Комрат има неправителствена организация на българите. Подобна организация има и в град Вулканещи. Неправителственият сектор извън Кишинев е все още далеч от мечтаното ниво на гражданско самосъзнание, но усилията в тази посока са положителни. Веднъж в месеца гагаузката телевизия излъчва новини на български език, а гагаузкото радио се зарежда с музика от «Радио България».

В заключение ще обобщим, че утвърждаването на република Молдова като демократична страна създава условия за адекватно национално самоопределение — процес, в който гагаузката общност е успяла да извоюва повече права, отколкото българската общност. Създадената гагаузка институция дава предимно емоционално удовлетворение за гагаузите и не носи промяна в общата картина на живота, най-вече в жизнения стандарт. Българите, оказали се на територията на Гагаузия, гледат прагматично на ситуацията и разчитат единствено на собствените си сили. Оптимистично изглеждат добрите взаимоотношения между българите и гагаузите, основани върху дълги роднински връзки и обща историческа съдба. Оптимистичен е и фактът, че постсъветската гагаузка идентичност, изграждана в условията на собствена автономия, не се утвърждава върху основата на антибългаризма.

БЕЛЕЖКИ

¹ <http://www.e-democracy.md/files/elections/gagauzia2006/special-legal-status-gagauzia-ru.pdf>

² Суботина И. А. Гагаузы: Трансформация расселения и современные миграционные процессы // Серия «Исследования по прикладной и неотложной этнологии» Институт этнологии и антропологии РАН. Документ № 180, с. 18.

³ Чакир, Д. Биографический очерк рода и фамилии Чакир. // Страницы истории и литературы гагаузов XIX — нач. XX вв. Съставител Булгар С. С. Кишинэу, 2005, с. 29.

⁴ Грек Ив. Челвенков Н. Българите от Украйна и Молдова: минало и настояще. С., 1993, с. 83.

⁵ Проданов Н. Малко известни български историци. Гаврил Занетов (1863-1934) // Българите в Северното Причерноморие. Т. 7, Велико Търново 2000, с. 395-410.

⁶Титоровъ Иов. Георгий Ивановичъ Цанко-Килчикъ отъ Комратъ, Бесарабия. С., 1910, с. 25-38.

⁷Михайлов Д. Система на обучение и брой на изучаващите предметите Български език и литература (БЕЛ) и История, култура и традиции на българския народ (ИКТБН) в Република Молдова през учебната 2005-2006. // Българи и гагаузи — заедно през годините. Комрат, 2007. с. 13-16.